

الله أكبر

١٠٥٢٢٧

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ اسلام

بررسی اوضاع سیاسی-اجتماعی و فرهنگی مسیحیان در دوران خلافت عباسی

توسط:

صدیقه فرح

کتابخانه اساتید بزرگ
شیراز

۱۳۸۷ / ۳ / ۷

استاد راهنما:

دکتر سیدحسین موسوی

تیرماه ۱۳۸۶

۷۳۷
۵
۱

به نام خدا

بررسی اوضاع سیاسی-اجتماعی و فرهنگی مسیحیان در دوران
خلافت عباسی

به وسیله‌ی:

صدیقه فرح

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی
از فعالیت های تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته‌ی:

تاریخ اسلام

از دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی شده توسط کمیته پایان نامه با درجه: عالی...

دکتر سید حسن موسوی، استادیار بخش تاریخ (رئیس کمیته)

دکتر سید ابوالقاسم فروزانی، استادیار بخش تاریخ

دکتر عزت‌الله نوذری، دانشیار بخش تاریخ

تیرماه ۱۳۸۶

تقدیم به:

بهانه‌های حیاتم

رضا و امیر

سپاسگزاری

اکنون که به فضل خداوند متعال دوره کارشناسی ارشد را به پایان رسانیده‌ام لازم می‌دانم از تمامی کسانی که در این عرصه مرا یاری کرده‌اند تشکر و قدردانی نمایم. طبعاً عمده زحمات بر دوش اساتید گرانقدر بخش تاریخ و کارکنان محترم آن بخش بوده است که بدین وسیله سپاس و احترام خویش را به حضورشان تقدیم می‌نمایم. اما در این میان باید از تلاش‌های بی‌دریغ استاد ارجمند جناب آقای دکتر سید حسن موسوی که به عنوان استاد راهنمای این پژوهش زحمات فراوانی را متقبل شدند و نظرات ارزشمندی را ارائه دادند بطور ویژه تشکر نمایم. همچنین از اساتید بزرگوار جناب آقای دکتر سید ابوالقاسم فروزانی و دکتر عزت‌اله نوذری که با تذکر نکات مفید در رفع نواقص این پژوهش به عنوان اساتید مشاور تلاش نموده‌اند قدردانی می‌نمایم. در پایان از خداوند متعال برای تمامی سروران و اساتید ارجمند که اینجانب را مشمول لطف و اکرام پدران خویش نمودند طلب توفیق روزافزون و طول عمر با عزت می‌نمایم.

ان شاء الله

چکیده

بررسی اوضاع سیاسی-اجتماعی و فرهنگی مسیحیان در دوران خلافت عباسی

به وسیله‌ی:

صدیقه فرح

انسانها بعنوان موجودات اجتماعی همواره نیاز داشته‌اند که با مسالمت و همزیستی در کنار یکدیگر زندگی کنند. آنچه که از آموزه‌های ادیانی چون اسلام و مسیحیت برمی‌آید آنها نیز با درک نیاز به همزیستی انسانها در عین پابندی به اعتقادات مختلف، تسامح ویژه‌ای را در این مورد از خود نشان داده‌اند. این تسامح در روابط مسلمانان و مسیحیان بیش از آنکه در آئین مسیحیت به چشم بخورد در تعالیم دین اسلام قابل مشاهده است. بدین ترتیب مسلمانان و مسیحیان با توجه به این زمینه روابط خود را در نقاط مختلف پایه‌ریزی کردند.

در این میان رابطه مسیحیان و مسلمانان در ابعاد مختلف آن در دوران خلافت عباسی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. عباسیان بدان جهت که یکی از گسترده‌ترین و قدرتمندترین حکومت‌های اسلامی بوده‌اند و در قلمرو آنان، ساکنان گوناگونی از نژادها و مذاهب مختلف زندگی می‌کرده‌اند. رابطه متقابل میان حاکمان مسلمان و اقلیت‌های مذهبی بویژه مسیحیان از حساسیت خاصی برخوردار بوده است. بویژه آن که در عصر حاضر مذاهب در روابط سیاسی کشورها نقش بسیار حساسی بعهده دارند.

بررسی ابعاد مختلف اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مسیحیان در دوران خلافت عباسی حاکی از آن است که مسلمانان و مسیحیان در همه زمینه‌های یاد شده با توجه به منافع خود و در عین تکیه بر اصول دینی، همزیستی مسالمت‌آمیزی را پایه‌ریزی کردند و توانستند الگوی بی‌نظیری را در این زمینه ارائه دهند.

اگر چه در برخی از دوره‌ها به دلایلی چون تعصب مذهبی، پیروان هر یک از این ادیان به سبب ظلم و سختگیری برخی از حاکمان عباسی و شورشهای متقابل مسیحیان، تعادل و ثبات در روابط مسلمانان و مسیحیان دچار ضعف و سستی می‌شده است. اما این‌گونه شرایط موقتی و محدود بوده است. بنابراین بررسی سیر تاریخی و مستند ابعاد مختلف زندگی مسیحیان در دوران خلافت عباسی علاوه بر کمک در جهت شناخت نقاط ضعف در این عرصه به فهم و درک هر چه بیشتر شرایط موجود برای ایجاد روابط نزدیک و مسالمت‌آمیز بگونه‌ای که منافع هر دو طرف در آن لحاظ شود مفید خواهد بود. بدین ترتیب در این پژوهش تلاش بر این است تا ابعاد مختلف اوضاع زندگی مسیحیان در حکومت عباسیان، با تکیه بر منابع و ماخذ اسلامی و نوشته‌های محققان غربی در جهت ارائه الگوی مناسب و عینی از روابط مسلمانان و مسیحیان و بهره‌مندی از آن در عصر حاضر مورد بررسی و دقت قرار گیرد.

کلید واژه‌ها: دوره عباسی، مسیحیان، صلیب، تعصب مذهبی، تسامح مذهبی، اقلیت‌های مذهبی

عنوان

صفحه

۱	مقدمه
۳	سؤالات اصلی
۴	اهداف پژوهش
۴	شیوه پژوهش
۵	بررسی و نقد منابع
۵	تاریخ‌های عمومی
۵	۱- تاریخ یعقوبی
۵	۲- تاریخ الرسل و الملوك
۶	۳- الكامل فی التاریخ
۶	۴- مروج الذهب و معادن الجوهر
۶	۵- اتنبه و الاشراف
۷	۶- مختصر الدول
۷	۷- اخبار الطوال
۷	کتاب‌های خراج
۷	۸- الخراج نوشته قاضی ابویوسف
۸	۹- الخراج نوشته یحیی بن آدم قرشی
۸	۱۰- الخراج و صنعه الكتاب نوشته ابوالفرج قدامه بن جعفر
۸	کتاب‌های فتوح
۸	۱۱- فتوح البلدان
۸	آداب الملوكها
۹	۱۲- الوزراء و الكتاب
۹	۱۳- کتاب الفخری
۹	۱۴- الاحکام السلطانیه
۱۰	۱۵- مفاتیح العلوم

١٠.....	١٦-تجارب السلف .....
١٠.....	١٧- رسوم دار الخلافه .....
١٠.....	١٨- تاريخ الخلفا .....
١١.....	١٩- تجارب الامم .....
١١.....	٢٠-المنتظم .....
١١.....	سفرنامهها .....
١١.....	٢١-سفرنامه ابن بطوطه .....
١١.....	٢٢- سفرنامه ناصر خسرو .....
١٢.....	كتابهاى طبقات و تراجم .....
١٢.....	٢٣- عيون الانباء فى طبقات الاطباء .....
١٢.....	منابع جغرافيايى .....
١٣.....	٢٤- المسالك الممالك .....
١٣.....	٢٥- احسن التقاسيم فى معرفه الاقاليم .....
١٣.....	٢٦- صورہ الارض .....
١٣.....	٢٧- الاعلاق النفسيه .....
١٤.....	٢٨- المسالك و الممالك .....
١٤.....	٢٩- آثار البلاد و اخبار البلاد .....
١٤.....	تحقيقات جديد .....
١٤.....	٣٠- تمدن اسلامى .....
١٥.....	٣١- تاريخ تمدن اسلامى .....
١٥.....	٣٢- تاريخ تمدن عرب .....
١٥.....	٣٣- تاريخ ملل و دول اسلامى .....
١٥.....	٣٤- تاريخ ادبيات ايران .....
١٦.....	٣٥- تاريخ عرب .....
١٦.....	٣٦- توماس آرنولد .....
١٦.....	٣٧- تاريخ عرب و اسلام .....
١٦.....	٣٨- پرتو اسلام .....
١٧.....	٣٩- مناظر احسن .....
١٧.....	٤٠- تاريخ علوم عقلى .....
١٧.....	٤١- خلافت شرقى .....

۴۲- سلسله‌های اسلامی	۱۷
منابع لاتین	۱۸
فصل اول	۱۹
۱- ریشه‌یابی دین مسیح از آغاز تا ظهور دولت عباسی در شبه جزیره عربستان	۲۰
۱-۱- مسیحیت پیش از اسلام	۲۰
۱-۲- گذری بر تاریخ مسیحیت در صدر اسلام	۲۲
۱-۳- مسیحیت در دوران بنی‌امیه	۲۴
فصل دوم	۲۶
۲- موقعیت سیاسی مسیحیات در دوران عباسی	۲۷
۱-۲- موقعیت سیاسی مسیحیات در عصر اول عباسی	۲۸
۱-۱-۲- سفاح (۱۳۲-۱۳۶ ه. ق)	۲۸
۲-۱-۲- منصور (۱۳۶-۱۵۸ ه. ق)	۲۸
۳-۱-۲- مهدی (۱۳۲-۱۳۶ ه. ق)	۲۹
۴-۱-۲- هارون (۱۷۰-۱۹۳ ه. ق)	۳۰
۱-۴-۱-۲- سختگیری هارون‌الرشید با مسیحیان	۳۱
۲-۴-۱-۲- رابطه هارون‌الرشید با شارلمانی	۳۲
۳-۴-۱-۲- انگیزه‌های شارلمانی	۳۳
۵-۱-۲- امین (۱۹۸-۱۹۳ ه. ق)	۳۴
۶-۱-۲- مامون (۱۹۸-۲۱۸ ه. ق)	۳۵
فصل سوم	۳۷
۳- موقعیت سیاسی مسیحیان در عصر دوم عباسی	۳۸
۱-۳- معتصم (۲۱۸-۲۲۷ ه. ق)	۳۹
۲-۳- واثق (۲۲۷-۲۳۲ ه. ق)	۴۰
۳-۳- متوکل (۲۳۲-۲۴۷ ه. ق)	۴۱
۱-۳-۳- شورش مسیحیان ارمنستان	۴۳
۲-۳-۳- شورش مسیحیان حمص	۴۴
۴-۳- مستعین (۲۴۸-۲۵۲ ه. ق)	۴۷
۱-۴-۳- دلیل بن یعقوب نصرانی	۴۷

- ۴۸..... ۳-۴-۲- کشته شدن باغر و خلع مستعین
- ۴۹..... ۳-۵- معنز (۲۵۵-۲۵۲ ه. ق.)
- ۵۰..... ۳-۶- معتدی (۲۵۵-۲۵۶ ه. ق.)
- ۵۰..... ۳-۶-۱- خاندان وهب
- ۵۱..... ۳-۷- معتمد (۲۵۶-۲۷۹ ه. ق.)
- ۵۱..... ۳-۷-۱- سلیمان بن وهب
- ۵۲..... ۳-۸- معتضد (۲۷۹-۲۸۹ ه. ق.)
- ۵۴..... ۳-۸-۱- عبیدالله بن سلیمان بن وهب
- ۵۵..... ۳-۹- مکتفی (۲۸۹-۲۹۵ ه. ق.)
- ۵۵..... ۳-۹-۱- قاسم بن عبیدالله
- ۵۶..... ۳-۱۰- مقتدر (۲۹۵-۳۲۰ ه. ق.)
- ۵۷..... ۳-۱۰-۱- حسین بن قاسم
- ۵۷..... ۳-۱۰-۱-۱- اقدام اول
- ۵۸..... ۳-۱۰-۱-۲- اقدام دوم
- ۵۸..... ۳-۱۰-۱-۳- اقدام سوم
- ۵۹..... ۳-۱۰-۲- وزارت حسین بن قاسم
- ۶۰..... ۳-۱۰-۳- پایان وزارت حسین بن قاسم
- ۶۱..... ۳-۱۰-۴- اوضاع سیاسی مسیحیان در دوران مقتدر
- ۶۲..... ۳-۱۱- قاهر (۳۲۰-۳۲۲ ه. ق.)
- ۶۲..... ۳-۱۱-۱- محمد بن قاسم
- ۶۳..... ۳-۱۲- راضی (۳۲۲-۳۲۹ ه. ق.)
- ۶۴..... ۳-۱۳- متقی (۳۲۹-۳۳۳ ه. ق.)
- ۶۵..... ۳-۱۴- خلافت عباسی در دوره اقتدار آل بویه
- ۶۸..... ۳-۱۴-۱- مطیع (۳۳۴-۳۶۳ ه. ق.)
- ۶۹..... ۳-۱۴-۲- طائع (۳۶۳-۳۸۱ ه. ق.)
- ۷۱..... ۳-۱۴-۳- قادر (۳۸۱-۴۲۲ ه. ق.)
- ۷۳..... تسلط سلجوقیان بر بغداد
- ۷۳..... ۳-۱۵-۱- قائم (۴۲۲-۴۶۷ ه. ق.)
- ۷۴..... ۳-۱۵-۲- مقتدی (۴۶۷-۴۸۷ ه. ق.)
- ۷۴..... ۳-۱۵-۳- مستظهر (۴۸۷-۵۱۲ ه. ق.)

۷۴.....	۳-۱۵-۱-۳-جنگ‌های صلیبی
۸۰.....	۳-۱۶-مقتضی (۵۳۰-۵۵۵ ه. ق.)
۸۱.....	۳-۱۷-ناصر (۵۷۵-۶۲۲ ه. ق.)
۸۲.....	۳-۱۸-مستعصم (۶۴۰-۶۵۶ ه. ق.)

فصل چهارم..... ۸۵

۸۶.....	۴-اوضاع اجتماعی مسیحیان
۸۶.....	طبقات مردم در عصر اول عباسی
۸۶.....	۴-۱-اهل ذمه
۸۹.....	۴-۲-رفتار مردم عادی با مسیحیان
۹۰.....	۴-۳-رقابت مسیحیان با یکدیگر
۹۲.....	۴-۴-مشاغل مسیحیان
۹۳.....	۴-۴-۱-بازرگان
۹۳.....	۴-۴-۲-صنعتگران غیر عرب
۹۳.....	۴-۴-۳-صنعتگران اهل ذمه
۹۴.....	۴-۴-۴-صنعتگران برده
۹۴.....	۴-۵-برندگان
۹۵.....	۴-۶-کنیزان
۹۷.....	۴-۷-خواجه‌ها
۹۹.....	۴-۸-دادگاه‌ها و محاکم
۱۰۰.....	۴-۹-پوشاک اهل ذمه
۱۰۱.....	۴-۹-۱-آزار
۱۰۲.....	۴-۹-۲-دراعه
۱۰۲.....	۴-۹-۳-طیلسان
۱۰۲.....	۴-۹-۴-زنار
۱۰۲.....	۴-۹-۵-منطق
۱۰۲.....	۴-۹-۶-ذراع
۱۰۳.....	۴-۹-۷-قلنسوه
۱۰۳.....	۴-۱۰-مراسم مذهبی
۱۰۳.....	۴-۱۰-۱-غسل تعمید

۱۰۴	..... ۱۰-۲-عشاء ربانی
۱۰۴	..... ۱۱-۴-اعیاد مسیحیان
۱۰۵	..... ۱۱-۱-عید شعانین
۱۰۶	..... ۱۱-۲-عید پنجشنبه مقدس
۱۰۶	..... ۱۱-۳-عید تشرین اول
۱۰۶	..... ۱۱-۴-عید بر باره (باربارا)
۱۰۷	..... ۱۱-۵-شب عید میلاد
۱۰۷	..... ۱۱-۶-یکشنبه صیام (روزه)
۱۰۷	..... ۱۱-۷-عید قلنداس
۱۰۸	..... ۱۲-۴-نسطوریان و یعقوبیان
۱۱۱	..... ۱۳-۴-درجات مذهبی مسیحیان
۱۱۲	..... ۱۴-۴-جمعیت مسیحیان
۱۱۲	..... ۱۵-۴-شهرها و مراکز مسیحی نشین
۱۱۲	..... ۱۵-۱-عراق
۱۱۳	..... ۱۵-۲-جزیره
۱۱۳	..... ۱۵-۲-دیار ربیعہ
۱۱۳	..... ۱۵-۲-۲-دیار مضر
۱۱۴	..... ۱۵-۲-۳-دیار بکر
۱۱۴	..... ۱۶-۴-فرات علیا
۱۱۵	..... ۱۷-۴-شام
۱۱۶	..... ۱۸-۴-ارمنستان و اران
۱۱۷	..... ۱۹-۴-ایران
۱۱۸	..... ۲۰-۴-دیرها
۱۲۲	..... فصل پنجم
۱۲۳	..... ۱-۵-جزیه
۱۲۳	..... ۲-۵-مشمولان جزیه
۱۲۴	..... ۳-۵-پرداخت جزیه

فصل ششم.....	۱۲۷
۶- اوضاع علمی و فرهنگی مسیحیان.....	۱۲۸
۶-۱- نهضت علمی.....	۱۲۹
۶-۲- دلایل پیشرفت علم در خلافت عباسی.....	۱۳۴
۶-۲-۱- عوامل درونی.....	۱۳۴
۶-۲-۲- عوامل بیرونی.....	۱۳۶
۶-۳- سریانیان نسطوری در نهضت‌های علمی.....	۱۳۶
۶-۴- مراکز علمی سریانی.....	۱۳۸
۶-۴-۱- مدارس.....	۱۳۸
۶-۵- دانشمندان و مترجمان مسیحی.....	۱۳۹
۶-۵-۱- خاندان بختیشوع.....	۱۴۰
۶-۵-۱-۱- جورجیس بن بختیشوع.....	۱۴۰
۶-۵-۱-۱- بختیشوع بن جورجیص.....	۱۴۱
۶-۵-۱-۳- جبرئیل بن بختیشوع.....	۱۴۱
۶-۵-۱-۳-۱- حقوق و مستمری سالانه از نقد و جنس.....	۱۴۳
۶-۵-۱-۴- بختیشوع بن جبرئیل.....	۱۴۴
۶-۵-۱-۵- جبرئیل بن عبیدالله و عبیدالله بن جبرئیل.....	۱۴۵
۶-۵-۱-۶- علی بن ابراهیم.....	۱۴۶
۶-۶- خاندان حنین.....	۱۴۶
۶-۶-۱- حنین بن اسحاق.....	۱۴۶
۶-۶-۲- اسحاق بن حنین.....	۱۴۷
۶-۶-۳- حبیب بن حسن الاعسم الدمشقی.....	۱۴۸
۶-۷- ماسویه ابن یوحنا.....	۱۴۹
۶-۷-۱- یوحنا بن ماسویه نصرانی.....	۱۴۹
۶-۷-۲- میخائیل بن ماسویه.....	۱۴۹
۶-۸- قسطا بن لوقا بعلبکی.....	۱۵۰
۶-۹- یوحنا بن بختیشوع.....	۱۵۰
۶-۱۰- بختیشوع بن یوحنا.....	۱۵۱
۶-۱۱- ابویحیی بطریق.....	۱۵۱
۶-۱۲- یوحنا بن بطریق.....	۱۵۱

۱۳-۶- عیسی بن اسید نصرانی	۱۵۲
۱۴-۶- حسنون پزشک رهاوی	۱۵۲
۱۵-۶- اصطفان بن بسیل	۱۵۳
۱۶-۶- عبدالله بن مسرور نصرانی	۱۵۳
۱۷-۶- صاعد بن هبه اله ابوالحسن نصرانی	۱۵۳
۱۸-۶- شاپور بن سهل	۱۵۳
۱۹-۶- اسرائیل بن سهل	۱۵۴
۲۰-۶- بلیطیان	۱۵۴
۲۱-۶- حکیم ناذری انطاکی	۱۵۴
۲۲-۶- سعد بن بطریق	۱۵۴
۲۳-۶- عیسی بن علی	۱۵۵
۲۴-۶- مسیحی بن ابوالبقاء نیلی	۱۵۵
۲۵-۶- عیسی بن یحیی بن ابراهیم الناقل	۱۵۵
۲۶-۶- یوسف ساهر	۱۵۵
۲۷-۶- فضل بن مروان	۱۵۶
۲۸-۶- متی بن یونس منطقی	۱۵۶
۲۹-۶- نظیف القس الرومی	۱۵۶
۳۰-۶- عبدالمسیح بن عبدالله ناعمه حمصی	۱۵۷
۳۱-۶- ناذری اسقف	۱۵۷
۳۲-۶- ابوعلی عیسی بن زرعه نصرانی	۱۵۷
۳۳-۶- کتیفات	۱۵۷
۳۴-۶- سهل الکوسج	۱۵۸
۳۵-۶- یحیی بن عدی	۱۵۸
۳۶-۶- عبدالله طیفوری	۱۵۸
نتیجه گیری	۱۵۹
کتابنامه	۱۶۲

مقدمه

انسان به عنوان موجودی اجتماعی همواره به همزیستی با همنوعان خود در طول تاریخ گرایش داشته و این واقعیت را از آغاز خلقت درک نموده است در پی تلاش برای این امر و نیازی که در این مورد احساس می‌کرد به تشکیل اجتماعات انسانی کوچک و بزرگ مبادرت ورزید حقیقت این است که گرچه اجتماعات محدودیت‌هایی برای افراد بشر به همراه داشت اما در عین حال انسانها به خاطر حفظ منافع بالارزش‌تری که این تشکلهای برای آنان به ارمغان می‌آورد محدودیت‌های آن را با جان و دل پذیرفتند و به آن تن دادند.

این واقعیت گذشته از مصادیقی که در افسانه‌ها و اساطیر دارد از دیدگاه زندگی بشر قابل بررسی است با توجه به آموزه‌های دینی در اسلام اولین انسان و در حقیقت اولین پیامبر بنیانگذار جامعه بشری نیز هست بنابراین با توجه به این دیدگاه می‌توان دین را یکی از عوامل پیوند دهنده‌ی انسانها و یکی از عناصر تکاملی بشریت دانست که در جهت همزیستی مسالمت-آمیز انسانها نقش والایی ایفا کرده است.

با دقت در تعالیم اصیل ادیان الهی نکته‌ای که در همه آنها جلب نظر می‌کند تلاش ادیان در جهت همزیستی مسالمت‌آمیز و تفاهم هر چه بیشتر با تکیه بر اصول مشترک جوامع دینی می‌باشد برای مثال نمونه‌هایی در سابقه تاریخی روابط مسلمانان و مسیحیان وجود دارد که تکیه ایشان بر مفاهیم مشترک و اصول کلی این ادیان باعث شکل‌گیری جوامعی مختلط بدون کمترین درگیری و تضاد شده است مهاجرت مسلمانان در اسلام به سرزمین حبشه و امکان سکونت آنها در آن سرزمین یکی از مواردی می‌باشد که در حقیقت اشتراک اصول دینی پیروان اسلام و مسیحیت آن را فراهم آورده است همچنین نمونه‌هایی از این دست قابل مشاهده و بررسی است اما حوزه نفوذ این نظریه تا جایی است که پای تفسیرهای غلط و تأویل‌های نادرست متولیان ادیان و صاحبان قدرت به آن باز نشده باشد زیرا در این صورت جریان‌های متفاوت بوجود خواهد آمد که برخی شواهد تاریخی و تعاملات خصومت‌آمیز بین پیروان ادیان مؤید این مطلب است.

دین اسلام و مسیحیت نیز بعنوان دو دین آسمانی از این قائده مستثنی نبوده و نیستند به گونه‌ای که پس از ظهور اسلام ارتباط فراوانی را با یکدیگر تجربه کرده‌اند مسلمانان در اسلام از همان ابتدا به دنبال برقراری رابطه مسالمت‌آمیز با پیروان ادیان الهی برآمدند که این روابط پس

از گسترش حوزه جغرافیایی حکومت اسلامی روز به روز افزون گشت و نتایج گوناگونی را بدنبال داشت.

همانطور که اشاره شد حکومت عباسیان یکی از بزرگترین و قدرتمندترین حکومت‌های تاریخ اسلام بوده است و در عین حال به عنوان یکی از بادوامترین حکومت اسلامی از آن یاد می‌شود به همین سبب بررسی اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مسیحیان در آن خلافت طولانی مدت از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد.

عباسیان در سال ۱۳۲ قمری وارد عرصه قدرت شدند. آنان با کمک تنفر و انزجار عمومی از حکومت امویان و علاقه و اشتیاق شدید ممالک تابعه خلافت اسلامی به خانواده پیامبر (ص) با فریبکاری و عوام فریبی به اریکه قدرت تکیه زدند.

عباسیان پس از استقرار و بدست گرفتن زمام حکومت گرفتار سرکوب آشوب‌ها و شورش‌های مخالفان گردیدند اما به مرور توانستند افسار قدرت را بدست گیرند و مخالفانشان را از صحنه دور سازند اما چنان قلمرویی وسیع نیازمند مدیران مدبر و کارمند و آشنا به امور مملکت‌داری داشته است به همین جهت عباسیان نیز چون امویان برای انجام امور فنی مملکت‌داری ایرانیان و مسیحیان و سایر اقوام را بکار گرفتند.

بیشتر محققان دوره عباسی را شامل دو عصر می‌دانند عصر اول عباسی یا عصر طلایی خلافت که از خلافت سفاح در سال ۱۳۲ قمری آغاز و تا پایان خلافت واثق در سال ۲۳۲ قمری پایان پذیرفت عصر دوم یا دوران انحطاط و تنزل که از خلافت معتصم آغاز و تا سقوط بغداد بدست مغولان به طول انجامید.

تعامل مسلمانان و مسیحیان در حکومت عباسیان از جنبه‌های سیاسی اقتصادی روابط دینی و فرهنگی و علمی قابل بررسی است خلاصه دیدگاه مورخان مسلمان و غیر مسلمان گویای این است که مسیحیان در آن حکومت از آزادی سیاسی برخوردار بوده‌اند و وجود بسیاری از مسیحیان شاغل در دستگاه حکومت عباسی گویای این مطلب است بیشتر خلفای عباسی تعصب دینی را دنبال نمی‌کرده و به دلایلی که در مورد آن سخن خواهد رفت تسامح نسبت به غیر مسلمانان را سرمشق کار خویش ساخته بودند. در دوران برخی از خلفا نیز که سیاست سختگیری و فشار اعمال می‌شد دوره‌هایی کوتاه مدت و موقتی بوده است. البته سبب برخی از فشارها نسبت به آنان نتیجه اقدامات و عملکردهای خود مسیحیان بوده است. به هر حال مسیحیان همانطور که خواهد آمد سرسختانه در مقابل هر گونه فشار و سختگیری مقاومت کردند و دستورات خلفای عباسی را در حد فرمانی بر قلم نگه داشتند.

بهر حال روابط اجتماعی مسیحیان و مسلمانان در آن دوره نزدیک و دوستانه بوده است. برای مثال مورخان در این مورد به ازدواج میان مسلمان و مسیحیان پرداخته‌اند. که در حقیقت این ازدواج‌ها موجب تقویت نظام حکومتی می‌گردید. همچنین مورخان به کلیساهای دیرهایی

اشاره کرده‌اند که در مجاورت خانه‌ها و محلات مسلمان ساخته شده بودند و از رفت و آمد مسلمانان به آن مکان‌ها پرده برداشته‌اند.

اما در عین حال گاهی بدلائیل خاص تنش و درگیری‌هایی بین مسلمانان و مسیحیان بوجود می‌آمد که می‌توان ریشه‌های آن را یا در تعصبات شخصی مسلمانان و مسیحیان و یا تبلیغات حکومت‌های همجوار مسیحی دولت بیزانس جستجو کرد که همواره اسلام را بعنوان دشمن بزرگ معرفی می‌کردند.

بطور کلی اطلاعات فراوانی وجود دارد که مسیحیان در مساجد و مسلمانان در کلیساها حضور می‌یافتند. و در جشن‌ها و مراسم یکدیگر شرکت می‌کردند که این ارتباطات و دو طرفه موجب روابط حسنه آنان می‌گردید.

روابط علمی و فرهنگی مسیحیان نیز در دوران خلافت عباسی قابل تعمق و بررسی است زیرا آنان به عنوان سردمداران نهضت علمی عصر عباسی خدمات مهمی به تمدن اسلام انجام دادند. مسیحیان با ترجمه کتب یونانی از جمله کتاب‌های ارسطو و افلاطون نخست فرهنگ یونانی را احیا و سپس مسلمانان را با فلسفه و علوم یونانی آشنا کردند.

اما سوالاتی که اکنون مطرح می‌شود این است که رابطه مسلمانان و مسیحیان در حکومت عباسی بر اقتدار سیاسی این حکومت چه تأثیری داشته است؟ و تا چه حد مناسبات خارجی حکومت عباسی با دولت روم بر رابطه میان مسلمانان و مسیحیان تأثیر داشته است؟ باید گفت که این دو در ارتباط متقابل با یکدیگر بوده‌اند. هر گاه رابطه میان دولت بیزانس و خلفای عباسی تنش‌آلود بوده و مسیحیان از همکیشان خویش طرفداری می‌کردند. رابطه آنان با مسلمانان تحت تأثیر قرار می‌گرفت. بنابراین در دوره‌ای که روابط مسلمانان و مسیحیان در مسالمت و آرامش قرار داشته به ثبات و اقتدار سیاسی حکومت نیز کمک می‌کرده است.

بدین ترتیب روشن شدن هر چه بیشتر رابطه میان مسلمانان و مسیحیان در حکومت عباسی به تفاهم هر چه بیشتر مسلمانان و مسیحیان در جهان معاصر کمک کرد و نیز بسیاری از اتهاماتی که در سالهای اخیر از سوی قدرت‌های بزرگ نسبت به اسلام و مسلمانان در مورد مساله تروریسم و نسبت آن با آموزش‌های اسلامی مطرح شده است روشن خواهد ساخت.

سوالات اصلی

- ۱- با توجه به قوانین و مقررات اسلام در مورد اهل ذمه آیا خلفای عباسی سیاست تسامح مذهبی را نسبت به مسیحیان به کار گرفتند؟
- ۲- چه نوع تعاملی بین مسیحیان و مسلمانان در رابطه با رجال حکومت، متولیان مذهبی و مردم وجود داشته است؟

۳-دلائل همگرایی و واگرایی مسلمانان و مسیحیان در طول حکومت عباسی را در چه عواملی می‌توان جستجو کرد؟

۴-مسیحیان چه نقشی در نهضت علمی عصر عباسی داشته‌اند؟

۵-دلایل سختگیری و تعصب برخی از خلفای عباسی نسبت به مسیحیان چه بوده است؟

۶-آیا عملکرد خلفای عصر اول عباسی نسبت به مسیحیان با عصر دوم عباسی تفاوت داشته است؟

اهداف پژوهش

هدف اصلی که در این رساله دنبال می‌شود نحوه عملکرد و برخورد عباسیان به عنوان خلفای مسلمان با مسیحیان به عنوان اهل ذمه می‌باشد همچنین ارتباط مسیحیان تحت قلمرو عباسی با امپراتوری بیزانس و میزان اثر بخشی این ارتباطات در سیاست‌های خلفا نسبت به مسیحیان از اهداف دیگر این رساله می‌باشد.

مشخص شدن گذشته روابط اسلام و مسیحیت در همه ابعاد آن بویژه در دولتی که مسلمانان زمام قدرت را در دست داشته‌اند به درک و تفاهم هر چه بیشتر پیروان این ادیان از یکدیگر در دوره معاصر کمک خواهد کرد بنابراین در این پژوهش به دنبال این هستیم تا زمینه‌های برخورد روابط متقابل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مسیحیان و مسلمانان را به روشنی ترسیم و بیان نماییم.

شیوه پژوهش

روش پژوهش در گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای است از آن جا که در پژوهش‌های تاریخی، اساس کار، مستندات تاریخی است در ابتدا بر روی منابع دست اول بویژه متونی که تاریخ عباسیان را در بر می‌گیرد تأکید شده است سپس به تاریخ‌های عمومی پرداخته شده است که در آن منابع به تاریخ عباسیان نیز اشاره شده است پس از مشخص شدن منابع اطلاعاتی بر اساس موضوع و زمان آنها را طبقه‌بندی کرده‌ایم.

تجزیه و تحلیل داده‌های بدست آمده از منابع اقدام بعدی است که صورت می‌گیرد البته پس از استفاده از منابع دست اول می‌توان به تحقیقات معاصر مورخان مسلمان و غیر مسلمان نیز مراجعه کرد نقد و بررسی منابع و ماخذ در این روش از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است زیرا بدون اطلاع از خصوصیات کلی یک کتاب نظیر چگونگی ساختار و درستی یا نادرستی مطالب،

ویژگی‌های فکری و فرهنگی مؤلف و سایر خصوصیات دیگر منابع و مأخذ مورد استفاده اعتماد بر آنها صحیح نمی‌باشد و کار تحقیق از ارزش چندانی برخوردار نمی‌گردد.

بررسی و نقد منابع

مورخان مسلمان و غیر مسلمانی که دست به نگارش تاریخ دوران خلافت عباسیان زده‌اند می‌توان به دو گروه تقسیم کرد. گروهی که مورخان تاریخ عمومی هستند و گروهی که تنها به نگارش تاریخ دوره عباسیان پرداخته‌اند. متأسفانه هر دو گروه بدون نقد تاریخی تنها به سیر تاریخی حوادث پرداخته‌اند و کمتر به مسائل اجتماعی نگرش داشته‌اند. بنابراین پژوهشگر بایستی از لابه لای متون مزبور با دید انتقادی به مسائل مورد نظر بپردازد. در زیر به تعدادی از منابع مورد استفاده در این پژوهش اشاره می‌شود.

تاریخ‌های عمومی

۱- تاریخ یعقوبی

از قدیم‌ترین تاریخ‌های عمومی مورد استفاده در این زمینه می‌توان به تاریخ یعقوبی اشاره کرد که اثر مورخ و جغرافی‌نگار بزرگ سده سوم هجری احمد بن یعقوب است وی که حوادث را تا سال ۲۵۲ قمری دنبال نموده است مطالب مهمی در مورد حوادث و سازمان‌های اداری و تشکیلات حکومتی قرون دوم و سوم هجری ارائه می‌نماید. برخی از مسائل این دوره نیز توسط او به نقد کشیده شده است جلد دوم تاریخ یعقوبی اطلاعات خوبی در مورد خلافت عباسی تا زمان معتمد در اختیار محقق قرار می‌دهد.

۲- تاریخ الرسل و الملوک

نوشته محمد بن جریر طبری متوفی ۳۱۰ (ه.ق) است. این اثر ارزشمند ضمن پرداختن به موضوعات عمومی تاریخ اسلام آگاهی‌های سودمندی درباره‌ی اوضاع سیاسی خلافت عباسی و مسیحیان آن دوران می‌دهد. او حوادث تاریخ را از آغاز خلقت که ۳۰۲ تا سال قمری ثبت کرد

از پی او عریب بن سعد قرطبی دنبال حوادث را از سال ۲۹۱ تا ۳۲۰ قمری پایان خلافت معتضد بود در «صله تاریخ» آورده است.

۳-الکامل فی التاریخ

نوشته عزالدین علی بن اثیر می‌باشد. وی رویدادهای تاریخی را تا سال ۶۲۸ قمری مفصل شرح داده است. ابن اثیر ضمن خلاصه نمودن تاریخ طبری بسیاری از نوشته‌های طبری را کامل نموده و حوادث را تا عصر خود پی می‌گیرد. در جلدهای مختلف کتاب الکامل می‌توان از دبیران و وزراء و منشی‌های مسیحی خلفاء عباسی و همچنین از برخورد خلفا با مسیحیان اطلاعات اندک ولی دقیق و نادری به دست آورد.

۴-مروج الذهب و معادن الجواهر

نوشته‌ی علی بن حسین مسعودی (متوفی، ۳۴۵هـ.ق) مورخ و جغرافی نگار سده چهارم است (مسعودی، ۱۳۴۴) این کتاب در صد و سی و دو باب نوشته شده است. مسعودی، کتاب را از آغاز و کیفیت خلقت و آفرینش تا خلافت مطیع در سال ۳۳۲ قمری را در بر می‌گیرد. با توجه به سیاح بودن مسعودی و ملاقات او با مورخان بزرگی چون طبری می‌توان به ارزش اثرش پی برد. در این کتاب بعضی از عملکردهای خلفای عباسی نسبت به مسیحیان اشاره شده است و در نگارش رساله مهم بوده است.

۵-التنبه و الاشراف

نوشته علی بن حسین مسعودی (مسعودی، ۱۳۴۹) است. این کتاب آخرین اثر وی می‌باشد. نویسنده مطالب کتاب را تا خلافت مطیع ادامه می‌دهد او با استفاده از کتاب الوزراء و الکتاب اسامی وزراء دارای ارزش می‌باشد زیرا از کاتبان و وزراء مسیحی نیز نام برده است.